

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

cial transvestism” (s. 137) är mycket sagt. Snarare verkar signaturen Huck Leber ha fyllt ett behov av att få vara rolig, avspänd och ohyfsad i sina texter – egenskaper som skulle ha uppfattats helt anorlunda om de tillskrivits en kvinna.

Att den sexuella identiteten hamnar i centrum i diskussionen av pseudonymerna är helt följdriktigt. Den är en röd tråd i biografien. En intention som går att utläsa ur texten även om den inte är uttalad, är att utan omskrivningar skildra K.J. som en lesbisk kvinna. Att homosexualiteten är ett viktigt tema framgår redan av biografins allra första rader. Det är ingen slump att Burman väljer att beskriva året 1895, då Oscar Wilde sattes i fängelset i Reading för grov otukt och K.J. flyttade ihop med sin käresta Lydia Wahlström. Det rörde sig inte om ”svärmerier”, även om samtidigt och även senare forskare ofta beskrev det så, utan om känslomässiga och fysiska kärleksrelationer. Burman är angelägen att inte hemfalla åt de eufemismer som präglat tidigare levnadstecknare. Hennes strategi är att behandla homosexualiteten som vore den ”normal” och därmed varken mer eller mindre intressant än en heterosexuell författares kärleksliv skulle ha varit. Burman kritiserar till exempel med rätta uppfattningen att K.J. skulle ha varit sympatiskt inställd till idealisterna bara för att flera av dem var öppet homosexuella. ”Oavsett hur intressant herrarnas sexliv förefaller är förklaringen ändå en förenkling, ty lesbiska och homosexuella behöver inte nödvändigtvis sympatisera”, skriver Burman, och det är förstås lätt att instämma. Hon fortsätter: ”Inte heller behöver likartad sexuell läggning påverka recensionerna – mig veterligt har Levertin aldrig ansetts favorisera heterosexuella författare” (s. 189). Här – liksom i diskussionen av pseudonymerna – hade kanske några överväganden om hur kön och sexualitet hör ihop med kulturell hegemoni och litterära normer kunnat nyansera. Om man verkligen skulle undersöka saken kanske man trots allt skulle finna att Levertin favoriserade heterosexuella författare framför homosexuella – och kanske särskilt framför homosexuella kvinnliga författare. Kön och sexualitet är ovillkorligt en faktor som påverkar var man placeras på det litterära fältet. Det finns en intressant spänning mellan homosexualitetens relativa normalitet i de kretsar K.J. rörde sig och dess avvikelse från normen om man ser till samhället i stort. Det finns även en spänning mellan K.J:s queera lek med roller och hennes lesbiska identitet. För att utreda detta hade ett mer teore-

tiskt perspektiv krävts, men möjligen är biografien inte det rätta stället för den diskussionen.

Livet i sin helhet och arbetets vardag präglades starkt av livskamraten Ellen Kleman, som här får tillbörlig uppmärksamhet. K.J. framstår ömsom som en hjälplös pojke, ömsom som ett patriarkalt familjeöverhuvud med rätt att vara otrogen. Men trots att K.J. hade en lika exemplarisk författarhustru som Selma Lagerlöf, hjälpte det henne inte alltid att bli en produktiv författare. Carina Burmans berättelse om Klara Johansons liv är också en om tillkortakommanden i skrivandet. Det blev inget stort skönlitterärt författarskap. Det är ett mycket klokt val att lägga tonvikten på K.J:s liv snarare än på hennes verk. Nu är fältet öppet för ny forskning på författarskapet som kan ha stor nytta av de källor Burman lyfter fram. Biografien erbjuder värdefulla inblickar i hur K.J. arbetade och hur hennes texter kom till. Bortsett från tiden på *Stockholms Dagblad*, verkar författarskapet mödosamt och ångestladdat. Det berodde delvis på utmattning efter arbetet på tidningen, men också på återkommande depressioner. Frågan är om det inte också har att göra med författaridentitet och position på det litterära fältet. K.J. skrev inte romaner eller dramatik, som ju var väl etablerade genrer för kvinnliga författare. Den litterära essän var däremot inte någon vanlig kvinnlig genre vid denna tid. K.J. var ingen Levertin eller Böök. Kvinnor hade nätt och jämt fått tillträde till universitetet och till skillnad från dem hade hon ingen professur i ryggen. Under större delen av sitt liv hade hon inte ens en fast inkomst. Att skrivandet under dessa omständigheter skedde under press säger sig självt, särskilt som K.J. också tog sig an prestigetyngda och ”manliga” ämnen som Kierkegaard och Croce. I detta avseende är biografien en desillusionshistoria. I likhet med många andra feministiska föregångares liv fick det inget lyckligt slut. ”Vi tillhör alla Klara Johansons stärbhus”, skriver Burman lite gåtfullt (s. 459). Kommande forskning får visa oss hur.

Jenny Bergenmar

Boel Westin, *Tove Jansson – Ord, bild, liv*. Albert Bonniers Förlag. Stockholm 2007.

Så har den då kommit, Boel Westins stora verk över Tove Janssons konstnärs- och författarskap, den första biografien över muminvärldens ska-

pare. Underrubriken *Ord, bild, liv* sammanfattar vad det handlar om. Möjligen skulle ord och bild kunna ha bytt plats, ty kanske är det konstnären Jansson som mest står i centrum. Identiteten som målare grundlades tidigt, och utan tvekan var det måleriet som låg Tove varmast om hjärtat. Publikens hjärta däremot klappade mest för muminböckerna. (Boel Westin kallar Tove Jansson genomgående för Tove, och jag följer för det mesta hennes exempel). Westins syfte är att komma nära Tove som skapande konstnär. Ordningen ord, bild, liv är viktig. Målade, tecknade och skrivande kom först, även om liv och arbete för Tove i hög grad var sammanvävda och svårigen kunde separeras från varandra.

I biografien om Tove Jansson får läsaren detaljerat följa hur ett konstnärskap växer fram. Boel Westin ger i sju ton kapitel på totalt närmare 600 sidor en levande och i det närmaste heltäckande bild av Toves verk och liv. Boken är dessutom rikt och vackert illustrerad med foton och inte minst med reproduktioner av Toves målningar. Som enda forskare har Westin haft tillgång till Tove Janssons omfattande privata arkiv, hundratal välfyllda pärmar och mappar. Det har varit en sann guldgruva att ösa ur, men det måste också ha inneburit ett stort arbete att gå igenom detta till synes outtömliga material: från anteckningar, skissböcker, föredrag, manuskript och klipp till mängder av brev från beundrare från hela världen, från vänner och familj, förläggare och kritiker. Tove Jansson samlade systematiskt på det mesta, och hennes strävan att besvara alla brev höll periodvis på att knäcka henne.

Arbetet är kronologiskt upplagt. Vi får för varje decennium följa berömmelsens stadigt uppgående kurva. Vägen till konstnärskapet tycks ha varit utstakad redan från början. Föräldrarna var båda konstnärer, fadern Viktor Jansson berömd skulptör, modern Ham karikatyrist och frimärkskonstnär. Tove växte upp i en ateljévärld, bland färger, penslar och gipsavgjutningar. "Kanske får vi en stor konstnär i Tove någon gång", spådde den stolte fadern i ett brev till hustrun 1918. Men också ateljéns stora bokhylla var tillgänglig för Tove. Orden fanns alltså från början med vid sidan av bilderna. Och konstnärstöttern hade ambitioner. Debuten skedde redan 1928, då Tove inte var mer än fjorton år gammal. Den första bilderboken kom 1933, och den första separatutställningen ägde rum i Helsingfors 1943. Som bildkonstnär slog hon igenom under krigsåren, en

period som gav kvinnorna bättre chanser än tidigare att bli sedda som konstnärer. Redan tidigare hade hon skapat sig en profil som vass tidnings-tecknare i tidskriften *Garm*, där hon började medverka 1929. Man lägger särskilt märke till hennes satiriska teckningar under krigsåren, då hon modigt drev med Hitler och Stalin och inte dolde sitt förakt för maktmänniskor. I skuggan av kriget tillkom även de första muminböckerna. Toves sista bok, *Meddelande*, gavs ut 1998 av den då åttiofyråriga författaren, tre år före hennes bortgång. Det är hennes svanesång, en novellsamling där hon blickar bakåt, mot barndoms- och ungdomsår. Hon hade då bakom sig sjuttio års oavbrutet skapande som bildkonstnär och författare.

Tove Jansson, den genom tiderna mest över-satta finländska författaren, bemängd med priser och utmärkelser, har alltså varit mycket mer än mumintrollens skapare. Hon är ett universalgeni, skriver Westin. Onekligen finns det något av renässansmänniska över Tove Jansson i hennes så mångfacetterade verksamhet. Hur varierad den verkliga var får man klart för sig genom att Westin så noggrant dokumenterar Tove Janssons olika engagemang och aktiviteter. Allt flödade fram ur Toves händer: barnböcker, noveller, romaner, dikter, visor, väggmålningar, altartavlor och scenografier. Hon blev med tiden också en nyfiken resenär som tillsammans med livskamraten Tuulikki Pietilä for världen runt. Därtill var hon praktisk, byggde hus på ensliga öar i den finländska skärgården, där hon älskade att snickra och säga, bryta sten, skära vass och lägga nät. Och ju mer det stormade, desto bättre var det.

Men Tove var inte bara ett naturbarn som trivdes bäst på kobbar och skär ute i det yttersta havsbandet. Westin avvisar bestämt en sådan romantiserad bild. Istället visar hon vilken hårt arbetande och ytterst medveten konstnär och författare Tove Jansson var. Hennes arbetskapacitet tycks ha varit enorm. Vi får också inblick i hur den dubbla identiteten, målaren och muminskaparen, ständigt stod i konflikt med varandra. Mellan bilden och ordet fanns alltid en spänning. I början var även den ekonomiska pressen kännbar. Tove tackade ja till de uppdrag hon fick, mån om att kunna bidra till familjens försörjning. När berömmelsen kom och muminfigurernas segertåg över världen började under 1950-talet påverkade detta både arbete och liv, dock inte alltid positivt. Westin uppehåller sig mycket vid berömmelsens pris. Tove gruvade sig för offentliga framträdan-

den och tyckte inte om att stå i rampljuset. Uppmärksamheten utomlands inleddes 1950, då *Trollkarlens hatt* översattes till engelska. När den tecknade muminserien något år senare började ges ut i Finland lades grunden till Toves världsrykte. I England lanserades Muminserien i *Evening News* 1954, och två år därefter kom den ut i tjugo länder. När den var som mest spridd kunde den läsas i 120 dagstidningar. Men efter en tid kände Tove arbetet med den tecknade serien alltmer som en konstnärlig tvångströja, särskilt som det måste ske parallellt med allt annat, böcker och måleri. År 1960 lät hon brodern Lars ta över serietecknandet. En fråga som den pliktmedvetna och ansvarsfulla Tove brottades med åren igenom var hur arbetet och lusten skulle kunna förenas. Boel Westin låter oss följa denna kamp genom Toves brev och genom dagböckernas berättelser. De många brevcitatet som röjer både humor och förmåga till självironi utgör en högst roande läsning.

Grunden till sin kunskap och stora förtrogenhet med Tove Jansson lade Westin redan under arbetet med sin doktorsavhandling *Familjen i dalen* (1988), den första avhandling som ägnades muminförfattarinnan. Där gjordes framförallt en tematisk analys av muminberättelserna. I *Ord, bild, liv* breddas perspektivet. Kulturhistoriska och litteratursociologiska aspekter blir väl tillgodosedda. Det ges t.ex. inblick i Finlands omvälvande historia under 1900-talet, inte minst under de dramatiska krigsåren. De yttre materiella villkoren för den skrivande och målade Tove Jansson belyses såsom relationen till förlag och förläggare. Många gånger var det trassel och bekymmer, men med Åke Runnquist på Bonniers utvecklades ett mycket gott samarbete. Receptionen tas också upp. Mest handlar det om ovationer, men på 1960-talet kunde mer ideologiskt reserverade röster urskiljas i bruset av lovord. Karl-Erik Lagerlöf tyckte att Toves böcker representerade den mest "förföriska konservatism vi äger". Även om problem som kunde uppstå vid översättningen av böckerna ges besked. Det fanns förlag som självväldigt ändrade i texten. I Tyskland blev muintrollen gudfruktiga och läste aftonbön innan de gick i ide. Westin låter oss också möta Toves husgudar och pekar på förebilder. *Kometjakten*, 1946, t.ex. är Toves svar på existentialismen och 40-talsmodernismen, en bok om hotet om undergång och människans litenhet på jorden. Urdriften, viljan till liv gestaltas i denna bok, där också förhållandet av naturelementens raseri bär spår

av nietscheansk jubelsång. Bildmässigt kan Matisse spåras i *Hur gick det sen?*, bilderboken från 1952 som slagkraftigt karakteriseras som en "psykorsare om modersbundenhet och separationsångest med freudianska förtecken". I pjäserna från 1970-talet kan man finna ekon av Becketts svartsyn. Det är intresseväckande med dessa komparativa resonemang och utblickar till andra författarskap och inspirationskällor. Kanske hade man på samma sätt önskat litet mer av dialog med andra Tove Janssonforskare.

Den stora berättelsen om familjen – ett tema från Westins avhandling – är ett spår som följs också i *Ord, bild, liv*. Nu studeras det även i målningarna och bilderna. Familjen är på ett eller annat sätt alltid närvarande och alltid stadd i förändring. Som institution ifrågasattes den redan i de muminböcker som kom ut på 1940-talet. Återkommande motiv i muminböckerna liksom i det övriga författarskapet är hemlöshet och återkomst, frigörelse och bundenhet. Tove Jansson bearbetade ständigt sitt förhållande till barndomen, särskilt den starka bundenheten till modern. Modern intar en central position i verken. Hon står för livskraften, men också för en symbios som förr eller senare måste upphöra. Det handlade om att befria sig från roller och förväntningar, det må vara rollen som dotter eller som offentlig person.

Westin visar med både lyhördhet och skärpa hur Tove Jansson i sina böcker alltid väcker starka känslor. Hon gestaltar en längtan som finns hos oss alla, en längtan efter något ouppnåeligt och förlorat. Kanske är det just detta drag i böckerna som ligger bakom författarens stora popularitet. Men Tove Jansson är svårfångad och gäckande. I målningarna och teckningarna liksom i böckerna finns, dolt eller öppet, många bilder av henne själv. Hon målade påfallande många självporträtt. I likhet med Montaigne är Tove själv ämnet för sitt verk, sammanfattas det elegant av Westin. Hon förklarade sig, förvandlade sig oavbrutet i olika skepnader: från Tofslan (tillsammans med Vifslan, ett porträtt av Viveca Bandler) i *Trollkarlens hatt* och den ensamma Toft i *Sent i november* till serietecknaren i *Dockskåpet* och barnboksförfattaren i *Den ärliga bedragen*. I *Muminpappans memoarer* problematiseras författaridentiteten. Där ger Tove en bild av sig själv som diktare i den ironiskt hållna skildringen av den memoarskrivande muminpappan.

Just denna oavbrutet pågående förvandling

skulle kunna sättas som sammanfattande formel på Tove Janssons konstnärskap i ord och bild. Boel Westin låter oss ta del av hur strävan efter förnyelse och energin att oförtrutet ge sig i kast med nya utmaningar tog sig de mest skiftande uttryck i Tove Janssons verk. I Westins bok förenas en närmast total överblick över ett livsverk med pregnanta analyser och sammanfattningar av enskilda verk. Läsaren bjuds in till en veritabel upptäcktsresa i ett konstnärskap och dess tillblivelse. Det är bara att tacksamt följa med.

Lena Kåreland

Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre. Red. Henrik Rosengren & Johan Östling. Sekel bokförlag, Lund 2007.

Man kan tycka att det här borde vara rätt bok i rätt tid och på rätt plats. Bara i vårt ämne har biografier stått som spöen i backen i vår: Klara Johanson, Tove Jansson, Emilie Flygare-Carlén, C.J.L. Almqvist, Victoria Benedictsson – sidorna uppgår till flera tusen. Och så denna antologi *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre*. Ska här ges nyckeln till en exempellös explosion? Boken går tillbaka på en konferens i Lund hösten 2005, där framför allt historiker och litteraturvetare men även en och annan arkeolog och kulturvetare samlades för att dela med sig av sina erfarenheter av biografiskrivande.

Men kanske är ögonblicket när allt kommer omkring inte så rätt ändå. Skuggan från umeantologin *Att skriva människan* från 1997 faller ännu tung. Då stod den biografiska renässansen just för dörren och då rädde ännu ett spänningsfyllt förhållande till postmodernismen och den utmanande tesen om subjektets död. Nu är det som om den gamla borgerliga jagindividen har återfått fotfästet och bekvämt inrättat sig tillsammans med resterna av det poststrukturalistiska arvet.

Så titeln till trots är det knappast dödsförakt som präglar den här antologin. Här finns inga anfäktelser vare sig av åttiotalets apokalyptiska teori-vågor eller av hämmande övertro på akribi. *Juste milieu* råder och det är svårt att inte hålla med om det mesta som sägs. Individens är visserligen postmodernistiskt uppluckrad och klädsamt mångfasetterad men en personlig livsberättelse låter sig ändå skrivas. En obruten linje från vaggan till graven låter sig visserligen inte dras men glimtar

av levnadsöden längs en tidsaxel kan fångas. Respekt för de döda går samman med oförskräckt sanningsträvan hos biografen, egen ödmjukhet med sund självtillit. Det går till och med att både vara akademiskt pålitlig och ändå tjäna lite pengar på jobbet. En noggrant etiketterad typografi över biografins olika arter avslutar boken.

Klokt och sansat men så himla kul är det inte. I det avseendet är det egentligen bara två av bidragen som bryter sig ut. Det ena är Yvonne Hirdmans som rymmer en osande loggbok från hennes arbete med biografen om Alva Myrdal. Där konfronteras verkligen biografiskrivandets existentiella vardag och skymtar en forskning som står efter livet. Lurande faller i verksamheten. Som hur raseriet över egna mödor med dokument och handstilar kan spilla över på det biograferade föremålet och en smygande aversion inställa sig i framställningen. Eller den lika smygande avundsen, konkurrensen med föremålet, som ger en skärva i ögat och snedvrider bilden. För att inte tala om den latent intolerans mot kvinnor som den mest helgjutna feminist kan komma på sig med. Det är en obarmhärtigt självavslöjande berättelse som Hirdman ger och på samma gång ofrånkomligt generell. Om man får tro henne själv utgick det en ”uttrycklig order” till skribenterna att höja sig över det specifika till ett generellt plan. Det är den ordern som görs till ett spjärn hos Hirdman, uppsluppet men lärorikt hanterat.

Lärorik på ett annat sätt är den inblick som Christina Carlsson Wetterberg ger i sitt pågående arbete om Frida Stéenhoff. Frida Stéenhoff var en radikal intellektuell och feminist vid förra sekelskiftet, för övrigt den som först försökte ge ordet feminism en positiv innebörd i Sverige. En poäng hos Wetterström är att Stéenhoff ville skaffa sig en ställning som intellektuell utan att binda sig till några organisationer och utan att begränsa sig till rena kvinnofrågor. Att det är en annan sak att vara kvinna och intellektuell än att vara man och intellektuell är något som ännu en modern gestalt som Susan Sonntag kan bära vittnesbörd om.

För att ange vad hon menar med kvinnlig intellektuell lånar Wetterberg en formulering från Toril Moi: ”en kvinna som någon gång tagit sig själv som tänkare på allvar”. Det är ett större steg än det kan tyckas. Först och främst måste den självklara känslan av att männen ändå gör det och har gjort det sedan urminnes tider övervinnas. Sedan måste det nödvändiga modet uppbringas, ett betydligt större mod än vad som behövs för en man i mot-